

Bachelorscriptie
Jeroen Brinkman (s4354001)
Begeleider: Lennert Savenije
Inleverdatum: 15 juni 2016

Grote gedachten, kleine correcties

Over de impact van de Nederlandse annexatie van 1949 – 1963

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2
2. Achtergrond van de Duits-Nederlandse betrekkingen	8
3. Annexatieplannen: 1944-1949	
3.1. Brochures	12
3.2. Nederlandse overheid	15
3.3. Receptie in de BRD en Nederland	17
4. Voortzetting van het beleid: 1949-1957	
4.1. West-Duitse receptie	21
4.2. Nederlandse receptie	22
4.3. Duitse acties	23
5. Teruggave: 1957-1963	
5.1. Onderhandelingsproces	25
5.2. Nederlandse en Duitse receptie	27
6. Conclusie	29
Bibliografie	31

1. Inleiding

Sinds lange tijd weet ik waar Elten ligt. Met mijn vader kwam ik er vaak in de buurt en tegenwoordig maak ik regelmatig een fietstocht door het grensgebied, waarbij het kerktorentje van Hoch-Elten lange tijd het uitzicht bepaalt. Vaak waren voor mij de verschillen met Nederland duidelijker zichtbaar dan de overeenkomsten. Ik beschouwde het als een typisch Duits dorp, een ander stukje wereld aan de Duitse kant van de grens. Toch kwam ik er onlangs achter dat het stukje Duitsland niet altijd zo Duits is geweest als ik dacht. Elten heeft na de Tweede Wereldoorlog bij Nederland gehoord, een feit dat voor mij niet direct aannemelijk was. Nederland was vijf jaar door Duitsland bezet, dat wist ik. Maar een Nederlands Elten, dat vond ik merkwaardig. Het Duitse dorpje was kennelijk toch niet helemaal buitenlands.

In mei 1945 werd Nederland bevrijd door de geallieerden. Nederlanders waren blij dat zij werden bevrijd, maar hadden direct plannen voor de annexatie van Duits grondgebied. Aangezien Duitsland werd opgedeeld in vier geallieerde bezettingszones en daarmee niet langer autonoom was, werd actie ondernomen. Het Nederlands Comité voor gebiedsuitbreiding was een feit en maakte plannen voor annexatie.

Uiteindelijk werden in 1949 slechts kleine gebieden geannexeerd, vooral rondom het dorp Elten bij Emmerich en het gebied Selfkant bij Sittard. Dit had echter een duidelijke invloed op de Duits-Nederlandse betrekkingen, die zich niet in een zin laat beschrijven en decennialang van invloed is geweest op de bilaterale politiek tussen beide landen. Algemeen kan gesteld worden dat de annexaties een beduidend minder positieve betekenis voor de verhouding tussen de Duitse en Nederlandse regering hadden dan bijvoorbeeld het proces van Europese integratie.

Al snel ontdekte ik dus dat na de Tweede Wereldoorlog meer gebieden dan Elten door Nederland waren geannexeerd. Een en ander is voor mij de aanleiding geweest om deze Nederlandse annexaties te onderzoeken, waarbij ik besloot onderzoek te gaan doen naar het gehele annexatieproces.

Alvorens dieper in te gaan op de stof, verdienen enkele begrippen en keuzes een nadere definitie. Allereerst is ‘annexatie’ in dit onderzoek een veelgebruikt begrip. Met het begrip doel ik op annexatie in de brede betekenis van het woord, wat neerkomt op de door een land geïnitieerde incorporatie van gebied in het territorium van een ander land. De in principe negatieve connotatie van het woord, waarbij slechte intenties en oorlogssituaties naar voren komen, staat dus buiten mijn definitie. Het duidt vaak op annexaties waar geen sprake is

geweest van overleg, terwijl een wederzijds overlegde overname van grondgebied binnen de brede definitie wel degelijk als annexatie moet worden beschreven. Annexatie is, technisch opgevat, het woord dat de handelingen van 1949 het meest treffend omschrijft.

De annexatie van Elten en Selfkant is in het verleden echter vaak als grenscorrectie beschreven. Deze term is omstreden.¹ In veel literatuur en bronnenmateriaal wordt namelijk een onderscheid gemaakt tussen ‘grenscorrecties’ en ‘annexaties’, waarbij naar voren komt dat grenscorrecties een neutraler en legitiemer karakter hebben dan annexaties. Toch kan grenscorrectie in het geval van de annexatie van 1949 als eufemisme worden beschouwd, aangezien duizenden Duitsers door grenswijziging in Nederland kwamen te wonen. Een scherpe grens is tussen annexatie en grenscorrectie is dus moeilijk aan te brengen en er is een hoge mate van subjectiviteit voelbaar in de keuze tussen beide termen. Dit heeft mij ertoe gebracht om in dit onderzoek het begrip ‘annexatie’ leidend te laten zijn, waarbij de term grenscorrectie buiten beschouwing wordt gelaten.

In de literatuur is daarnaast sprake van de namen ‘Tudderen’, ‘Tüddern’ en ‘Selfkant’. In alle gevallen wordt hetzelfde geannexeerde gebied bij Sittard bedoeld. Aangezien met Selfkant altijd het gehele gebied wordt bedoeld, maar met Tudderen of Tüddern ook wel eens het dorp Tüddern, gebruik ik uitsluitend de term Selfkant.

Verder zijn de termen ‘Duits’ en ‘Duitsland’ tussen 1945 en 1949 anachronistisch. In 1945 hield Duitsland als staat immers op te bestaan en waren er enkel nog geallieerde bezettingszones op het Duitse grondgebied. Pas in 1949 werd de *Bundesrepublik Deutschland* (BRD) opgericht, het voormalige West-Duitsland. Gebruik ik de termen ‘Duits’ en ‘Duitsland’ als het over de periode 1945 – 1949 gaat, dan doel ik respectievelijk op de Duitse bevolking en het grondgebied waarop later de BRD werd gesticht.

Ook verdient de term ‘revanchisme’ nog enige uitleg. In dit onderzoek duidt deze term op een Nederlandse drang tot materiële vergelding op de Duitsers, niet op een oorlogszuchtig wraakgevoel. De revanchistische gedachtes van de Nederlanders hebben vanaf 1944 immers hoofdzakelijk een materiële inslag gehad, waarbij vergelding ter herstel van het eigen land werd nagestreefd.

Hoewel de gebieden al in 1963 aan West-Duitsland werden teruggegeven, is er later nog veel over de annexaties geschreven. Zij worden echter niet vaak als hoofdonderwerp gekozen, maar in een adem genoemd met zaken als schadevergoeding, de Nederlandse plannen voor

¹ Tim Terhorst en Guillaume van Gemert, *Als wir bei Holland kamen...: Elten unter niederländischer Auftragsverwaltung 1949-1963: Macht und Möglichkeiten der Mikroebene* (Geldern, 2008), 15.

uitzetting van Duitse burgers en het proces van Europese integratie. Toch zijn enige werken gepubliceerd die de annexatie als hoofdonderwerp behandelen. Betreft het geen overzichtswerken, dan zijn de publicaties vaak van regionale aard. In deze literatuur heeft vanaf het begin een kritische houding bestaan ten aanzien van de in 1949 voltrokken annexaties aan de Duits-Nederlandse grens.

Een interessante bijdrage levert Klaus Bischofs met *Selfkant, Grenzland*.² Bischofs is als ambtenaar in dienst geweest van de gemeente Selfkant, zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog als bij de teruggave aan Nederland. Hij is een ooggetuige van de meeste gebeurtenissen rondom de annexatie van Selfkant en beschrijft deze vanuit de Duitse beleving. Hierbij weet hij de rode lijn in het beleid van Selfkant goed weer te geven. Weliswaar is het beeld wat gekleurd, toch is er een overzichtelijke ordening. Bischofs weet specifieke feiten over Selfkant te verenigen met de algemene Duitse visie op Nederland in de naoorlogse periode. Hij probeert bovendien een bijdrage te leveren aan het morele debat door de Nederlandse opstelling op enige punten te bekritisieren.

In 1990, ruim 15 jaar na Bischofs, beschrijft Horst Lademacher de annexatie in zijn overzichtswerk *Zwei ungleiche Nachbarn*.³ Hij levert een bijdrage door de beschrijving van de ontwikkeling van de annexatieplannen op internationaal niveau tussen 1944 en 1949. Het werk moet in het onderzoeksgebied als basispublicatie worden beschouwd. Een artikel van Peter Helmberger, *Der Versuch einer Generalvereinbarung*, is in dit opzicht echter niet minder relevant.⁴ Hij beschrijft uitgebreid en zorgvuldig de totstandkoming van het Algemeen Verdrag van 8 april 1960, waarin de annexaties ongedaan werden gemaakt. De toegepaste statistieken geven een scherp inzicht in de onderhandelingen. Ook dit artikel is dikwijls een bron geweest voor andere publicaties en de visie van Helmberger is richtinggevend geweest voor het debat over het laatste stadium van de annexatie.

Over de naoorlogse verhoudingen tussen Nederlanders en Duitsers hebben Bernd Müller en Friso Wielenga uitvoerig geschreven in *Kannitverstan*.⁵ Onder andere worden vooroordelen en stereotypen besproken, maar ook de historische ontwikkeling van de omgang met de fysieke grens komt aan bod. Dit is belangrijk voor een beter en breder begrip van de receptie van de gebeurtenissen omtrent Elten en Selfkant tussen 1945 en 1965.

² Klaus Bischofs, *Selfkant, Grenzland* (Selfkant, 1974).

³ Horst Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn: Wege und Wandlungen der deutsch-niederländischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert* (Darmstadt, 1990).

⁴ Peter Helmberger, 'Der Versuch einer Generalvereinbarung: Die Verhandlungen zwischen den Niederlanden und der Bundesrepublik um den Ausgleichsvertrag vom 8. April 1960', *Jahrbuch: Zentrum für Niederlande-Studien* 4 (1993), 71-98.

⁵ Bernd Müller en Friso Wielenga (red.), *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster 1995).

De overzichtswerken van Duitslandexpert Wielenga zijn daarnaast een grote bijdrage in het onderzoek naar de annexatie. In *De Duitse Buur* maakt Wielenga, specialist op het gebied van Duits-Nederlandse betrekkingen, een vergelijking tussen de annexaties in Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk.⁶ De internationale verbreding van het onderwerp is relevant, aangezien hierdoor pas duidelijk wordt welke plaats Nederland in het naoorlogse West-Europa innam. Waar *De Duitse Buur* als een ruimtelijke verbreding moet worden beschouwd, is *Van vijand tot bondgenoot* echter een verruiming in tijd.⁷ Wielenga brengt de annexaties hier onder in een verhaal over 50 jaar Duits-Nederlandse betrekkingen, iets waar Lademacher hem tien jaar eerder in was voorgegaan.

De Tweede Wereldoorlog ligt bij het bestuderen van de Duits-Nederlandse betrekkingen in de weg. Het is een knelpunt en breuklijn in de lange lijn van bilaterale verhoudingen. Niet voor niets zien de meeste publicaties een duidelijk begin- en eindpunt in 1945. Frits Boterman laat in *Nederland en Duitsland in het interbellum* echter zien dat de situatie voor 1940 toch ook van grote invloed is geweest op de bilaterale politieke, economische en culturele opvattingen van na 1945.⁸ Beelden van een genormaliseerde verhouding met West-Duitsland baseerden zich na de bevrijding vaak op ervaringen uit het interbellum. Het werk is waardevol, aangezien Boterman finalisme zorgvuldig vermijdt.

Voor de diepere culturele verschillen tussen Nederland en Duitsland is de langere termijn echter belangrijker. In dit opzicht is Botermans *Op de grens van twee culturen* een leidende publicatie.⁹ Deze vergelijking tussen Nederland en Duitsland in het *Fin de Siècle* schetst de verschillen en overeenkomsten op politiek, economisch en cultureel gebied. Boterman laat zien dat het naoorlogse zwartwitbeeld van Nederland als vanzelfsprekende tegenstander van Duitsland in andere tijden niet altijd heeft bestaan.

In bovenstaande werken komt niet uitgebreid aan bod hoe de inwoners van Selfkant en Elten de annexaties hebben ervaren. Het jaar 2008 bracht daarom een interessant wending, aangezien Tim Terhorst toen in zijn *Als wir bei Holland kamen...* poogde te laten zien hoe de annexatie van Elten destijds door de inwoners werd beleefd.¹⁰ Het debat over de morele juistheid leefde weer op. Hoewel wettelijk besloten was tot de annexaties, bleek menig inwoner een trauma aan de bezetting van 1949 te hebben overgehouden. Waar Bischofs al het

⁶ Friso Wielenga *De Duitse buur: Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995* (Den Haag, 1996).

⁷ Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam, 1999).

⁸ Frits Boterman (red.), *Nederland en Duitsland in het interbellum: Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum, 2003).

⁹ Frits Boterman *Op de grens van twee culturen: Nederland en Duitsland in het Fin de Siècle* (Amsterdam, 1999).

¹⁰ Terhorst, *Als wir bei Holland kamen*.

een en ander bekritiseerde, wordt de morele vraag hier weer opgeworpen. De masterscriptie *Wanneer grenzen worden gecorrigeerd* van Marijke Wijchgel bouwt op het morele debat van Terhorst voort.¹¹ Wijchgel legt de nadruk op ervaringen van de inwoners van Elten en Selfkant. Zij beschrijft haar bevindingen uit regionale archieven, interviews en persoonlijke krantenarchieven. Haar afsluitende vraag, naar aanleiding van de teruggave van Elten en Selfkant aan de Bondsrepubliek, is voor haar visie typerend: ‘Maar of zij ook dezelfde mensen terug kreeg?’ Wijchgel laat zien dat ze de ervaring van de lokale bevolking als kernzaak beschouwt. Het morele oordeel krijgt door haar uitgebreide archiefonderzoek een nieuwe dimensie.

Op het niveau van de landelijke politiek komen de gevolgen van de annexaties echter in veel werken niet duidelijk naar voren. Weliswaar zijn hier in bovenstaande publicaties veel losstaande opmerkingen over gemaakt, een poging tot ordening en fasering van de receptie op nationaal en internationaal niveau is waarschijnlijk nog niet gedaan. Deze lacune tracht ik op te vullen door de impact van de annexatie op de Nederlandse en Duitse landelijke beleidsvorming te analyseren. Hoe heeft de Nederlandse annexatie van Elten en Selfkant – in werking van 1949 tot 1963 – de beleidsvorming van de Duitse en Nederlandse regering ondersteunt en tegengewerkt? De toegevoegde waarde van de onderzoeksvraag ligt wellicht besloten in mijn vooronderstelling dat er weliswaar voldoende informatie beschikbaar is over het verloop van de annexatie, maar nog niet over de impact daarvan op de West-Duitse en Nederlandse beleidsvorming.

De methode bij het onderzoeken van deze vraag bestaat vooral uit een analyse van de ontwikkelingen en opinievorming rondom de annexaties. Aan de hand van de visie van verschillende instanties op verschillende momenten wordt een beeld geschetst van de positieve en negatieve invloed op het regeringsbeleid in West-Duitsland en Nederland. Een ander deel van de methode is de fasering. Bij het beantwoorden van deze onderzoeksvraag is het aanbrengen van fases een praktische noodzaak. Drie fases liggen in dit onderzoek voor de hand. De eerste fase is die van annexatieplannen en loopt van 1944 tot 1949. De periode wordt gekenmerkt door een uiteenlopend debat over de zin en onzin van Nederlandse annexaties. Het was een periode waarin Nederlandse annexatieplannen voor Duits grondgebied ontstonden en verder werden uitgewerkt. De tweede fase loopt van 1949 tot 1957 en was een periode waarin het debat zich richtte op het al dan niet voortzetten van het annexatiebeleid. Zij laat vanaf het begin een normaliserende trend in de Duits-Nederlandse

¹¹ Marijke Wijchgel, ‘Wanneer grenzen worden gecorrigeerd: Selfkant en Elten onder Nederlands bestuur 1949 – 1963’ (onuitgegeven dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2008).

betrekkingen zien, wat de morele juistheid van de annexaties spoedig uitholde. In de derde fase, de periode van 1957 tot 1963, richtte het debat zich op de teruggave van de gebieden aan West-Duitsland. In deze zes jaar werden de onderhandelingen over de teruggave van het geannexeerde grondgebied opgestart en afgerond. Het zou leiden tot een stap in het herstel van de Duits-Nederlandse betrekkingen na de Tweede Wereldoorlog.

Bij dit onderzoek is de algemene geschiedenis van de Duits-Nederlandse betrekkingen van groot belang. De voor het onderwerp relevante aspecten van deze geschiedenis zullen in hoofdstuk twee (Achtergrond van de Duits-Nederlandse betrekkingen) kort worden geschetst. De grote lijnen van zowel het Nederlandse als het Duitse buitenlandbeleid staan hier centraal, waarbij ook aandacht is voor de betekenis van de Duits-Nederlandse grens. Hoofdstuk drie (Annexatieplannen) is vervolgens een analyse van de eerste fase en onderzoekt de aanloop naar de annexaties, waarbij de nadruk zal liggen op de tijd tussen de eerste plannen en de daadwerkelijke annexaties. Daarna zal de tweede fase in hoofdstuk vier (Voortzetting van het beleid) worden besproken. In dat hoofdstuk wordt de verandering in de receptie van de annexaties tussen 1949 en 1957 in Den Haag en Bonn gepresenteerd. De laatste fase van 1957 – 1963 is tenslotte in hoofdstuk vijf (Teruggave) aan de orde. Hier komt naar voren hoe de teruggave van de geannexeerde gebieden van invloed is geweest op het herstel in de buitenlandse betrekkingen tussen de Nederlandse en West-Duitse overheid.

Tot slot dienen enkele nuances aangebracht te worden. Het schrijven over visies van democratische overheden kan immers niet zonder generaliseringen en tekortkomingen geschieden. Een centrale visie in een overheid, of zelfs maatschappij, bestaat niet. Het karakteriseren van de meningsvorming baseert zich dikwijls op de visie van individuen en kan niet zondermeer als representatief voor de algemene opinie worden beschouwd. Een Duitse of Nederlandse visie is in dit onderzoek dus altijd een reconstructie en geeft slechts een deel van het verhaal weer. Dit is in principe geen probleem, wanneer wordt onderkend dat er in dit onderzoek slechts sprake is van tendensen in de samenleving, waarbij generaliseringen zich al snel voordoen.¹²

¹² Markus Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa: Beiträge zum deutsch-niederländischen Verhältnis und zu Studien- und Beschäftigungsmöglichkeiten im grenzüberschreitenden Kontext* (Münster, 2010), 14.

2. Achtergrond van de Duits-Nederlandse betrekkingen

De grens tussen Duitsland en Nederland is een oude en vrij stabiele grens. Toch is zij vrijwel volledig onnatuurlijk, aangezien het landschap aan beide kanten volledig gelijk is en er geen rivier stroomt. Ook in cultureel opzicht is de grens niet scherp. De Nederlandse cultuur is bijvoorbeeld veel meer aanwezig in Noord- en Zuid-Holland dan in Overijssel, Gelderland en Drenthe, waar de culturele overeenkomsten met Duitsland beduidend groter zijn.¹³ In Europa is dit echter geen uitzondering, aangezien de staatsgrenzen op het continent vaak niet overeenkomen met de oudere, culturele grenzen.

De plaatselijke bevolking in het Duits-Nederlandse grensgebied heeft zich lange tijd niet door deze toch al moeilijk zichtbare grens laten leiden en onderhield goede contacten aan weerszijden van de grens. Met de opkomst van het nationalisme in de negentiende eeuw verminderde het contact echter sterk. De vele Duitse *Kleinstaaten* vormden een steeds hechtere eenheid, waardoor in Nederland een situatie ontstond waarin de lange en moeilijk verdedigbare landsgrenzen steeds scherper en bepalender werden. Aangezien de afgrenzing van kleine landen ten opzichte van buurlanden veelal groter is dan andersom, leidde de uiteindelijke eenwording van Duitsland in 1871 tot een nieuw hoofdstuk van afgrenzing in de Duits-Nederlandse betrekkingen.¹⁴ Opmerkelijk is in dit opzicht het feit dat in Duitsland wel nog lang de gedachte heeft bestaan dat Nederland eigenlijk bij Duitsland hoorde.¹⁵ Het leidde ertoe dat Nederland zich liever naar de zee richtte dan naar het oosten. De vrees voor de Duitse invloedssfeer nam in het algemeen dus toe.

Vanaf 1871 kan echter in meer opzichten geconstateerd worden dat de relatie tussen Nederland en Duitsland asymmetrisch werd. Er bestonden relatief veel ongelijktijdigheden, ambivalenties en cultuurverschillen.¹⁶ Zo industrialiseerde Duitsland relatief snel, terwijl Nederland economisch gezien enigszins achterbleef. De democratie had zich in Nederland echter weer sterker ontwikkeld. Waar Duitsers de autoriteit van troon en altaar nog eerbiedigden, was de koning van Nederland sinds 1848 onschendbaar verklaard om plaats te maken voor een parlementair systeem. In Duitsland waren de sociale tegenstellingen als gevolg van de modernisering bovendien veel groter.¹⁷ Niet zonder reden beschreef Johan

¹³ Hermann von der Dunk, 'Die Sache mit der Grenze: Über die politische und kulturelle Funktion einer geographischen Bestimmung', in: Bernd Müller en Friso Wielenga (red.), *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster 1995), 47-62, alhier 54.

¹⁴ Friso Wielenga, *De Duitse buur: Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995* (Den Haag, 1996), 1.

¹⁵ Von der Dunk, 'Die Sache mit der Grenze' 52.

¹⁶ Frits Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem: De Nederlands-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam, 1999), 11.

¹⁷ Frits Boterman *Op de grens van twee culturen*, 13.

Huizinga de Duits-Nederlandse grens als die tussen West- en *Mitteleuropa*, tussen democratie en keizerrijk.¹⁸ Nederland was aan het begin van de twintigste eeuw dus behalve op economisch gebied moderner dan Duitsland, wat ook door de Duitsers als zodanig werd ervaren.¹⁹

In het Interbellum ontwikkelde zich een relatie van eenzijdige afhankelijkheid, aangezien de ontwikkelingen in Duitsland de situatie in Nederland steeds meer bepaalden.²⁰ In economische zin is het belang van de Rijnvaart naar onder andere het *Ruhrgebiet* schetsend. Nam de economische productie in Duitsland af, dan was dit door een afnemende Rijnvaart in Nederland voelbaar. Dit bleek na de ondertekening van het Verdrag van Versailles (1919), aangezien de economische afgang van Duitsland een soortgelijk effect in Nederland sorteerde en grote gevolgen had.

De Nederlandse afhankelijkheid uitte zich in politiek opzicht veel minder, aangezien Nederland een anti-Ententepolitiek voerde, wat neutraliteit tot gevolg had.²¹ Tot mei 1940 is Nederland politiek altijd neutraal geweest, maar dit uitte zich niet altijd.²² De afhankelijkheid van een buurland als het Verenigd Koninkrijk was immers veel kleiner dan van Duitsland. De in 1918 geaccepteerde asielaanvraag van de Duitse keizer Wilhelm II symboliseerde de twijfelachtige status van de Nederlandse neutraliteit.

De Tweede Wereldoorlog was in veel opzichten traumatisch voor Nederland. De Duitse aanval op Nederland was een schending van de neutraliteit en dwong de Nederlanders om na de oorlog een nieuwe buitenlandpolitiek te formuleren. Aangezien er tijdens de Duitse bezetting geen sprake was van bilaterale contacten maar overheersing, is het moeilijk om in deze periode überhaupt van Duits-Nederlandse betrekkingen te spreken. Wel kan gesteld worden dat de latere revanchistische en traumatische ideeën in Nederland een direct gevolg van de Duitse bezetting zijn. In het kader van de Nederlandse annexaties van 1949 is 14 augustus 1941 eveneens een belangrijke moment in de Tweede Wereldoorlog. Toen werd op de Conferentie van Placentia Bay het Atlantisch Handvest door de Britse minister-president Winston Churchill en de Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt uitgegeven. Dit document stelt dat de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk geen uitbreiding van

¹⁸ Frits Boterman *Op de grens van twee culturen*, 23.

¹⁹ Boterman, *Nederland en Duitsland in het interbellum*, 10.

²⁰ Ries Roowaan, 'Naast de grote machten: Nederlands-Duitse politieke en handelspolitieke betrekkingen 1918-1933', in: Frits Boterman (red.), *Nederland en Duitsland in het interbellum: Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum, 2003), 207-220, alhier 209.

²¹ Rowaan, 'Naast de grote machten', 210.

²² Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 10.

grondgebied zullen nastreven.²³ Daarenboven wordt gesteld dat de beide landen geen territoriale wijzigingen in de wereld zouden accepteren, zonder dat de landen waarop de wijziging betrekking had hier beide mee in zouden stemmen. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hadden dus het principebesluit genomen om eenzijdige annexatiepolitiek niet toe te staan.

Sinds 1945 is de betekenis van grenzen in het algemeen afgenomen door een toenadering van naties in de Westerse politiek, maar ook door toenemende mobiliteit van de bevolking en toerisme.²⁴ Het proces van Europese integratie is een voorbeeld van deze toenadering en voltrok zich in hoog tempo. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de Westerse militaire samenwerking zich in 1949 al uitte in de oprichting van de NAVO. Ook werd in juni 1950 begonnen met een herbewapening van West-Duitsland naar aanleiding van de Korea-oorlog (1950 – 1953) en de dreiging die de Sovjet-Unie vormde, terwijl de Westelijke staten officieel tot 1951 in staat van oorlog met de BRD bleven.²⁵ Toen de Bondsrepubliek in 1955 ook lid werd van de NAVO en in 1958 toetrad tot de EEG en Euratom, was er in tien jaar een veiligheidsstructuur ontstaan die voor veel West-Europeanen acceptabel was.²⁶ Bovendien stelden voorvechters van Europese eenwording dat dit oorlog zou voorkomen. Zo meende Alfred Mozer dat de Europese eenwording nationalisme en vijandschap zou overwinnen.²⁷

Ook voor Nederland was de Duitse integratie in het West-Europese systeem, de zogenaamde *Westbindung*, belangrijk. Economisch gezien had dezelfde economische afhankelijkheid als die van 1918 na de Tweede Wereldoorlog voor economische problemen in Nederland gezorgd. Bovendien liep de frontlinie van de NAVO tot 1955 langs Rijn en IJssel en zou de Sovjet-Unie een potentiële aanval in Nederland kunnen beginnen, aangezien West-Duitsland neutraal was.²⁸ Een Duitse ‘voortuin’ was voor Nederland dus wenselijk, te meer omdat de Sovjet-Unie in die tijd als vijandige superieure mogendheid werd beschouwd. Het ‘rode gevaar’ was op deze manier een belangrijk pressiemiddel ter stimulering van het Europese denken, niet op de laatste plaats onder Nederlanders en Duitsers.²⁹

²³ Social Security History, ‘Text of the Atlantic Charter’, <<https://www.ssa.gov/history/acharter2.html>> [geraadpleegd op 23 maart 2016].

²⁴ Von der Dunk, ‘Die Sache mit der Grenze’ 61.

²⁵ Friso Wielenga, ‘Einleitung: Bonn, Den Haag und die Anfangsphase der europäischen Zusammenarbeit’, in: Friso Wielenga (red.), *Niederländer und Deutsche und die europäische Einigung* (Bonn, 1997), 10-15, alhier 10.

²⁶ Duco Hellema, ‘Factor Duitsland in de Nederlandse buitenlandse politiek’, in: Wielenga, Friso, *De Duitse buur: Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995* (Den Haag, 1996), 88-99, alhier 92.

²⁷ Friso Wielenga, ‘Alfred Mozer: ein deutsch-niederländischer Europäer’, in: Friso Wielenga (red.), *Niederländer und Deutsche und die europäische Einigung* (Bonn, 1997), 26-30, alhier 26.

²⁸ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 45.

²⁹ *Ibidem*, 77.

In Nederland was echter ook een tendens ontstaan waarin West-Duitsland wantrouwend in de gaten werd gehouden.³⁰ Nederland pleitte voortdurend voor een gelijke invloed van kleine en grote staten en probeerde West-Duitsland zo in te dammen.³¹ De BRD werd in de ogen van Nederlandse diplomaten en ambtenaren immers als hoogst gevaarlijk en instabiel beschouwd.³² De Duitsers zouden geen democratische traditie kennen en naar samenwerking met Oost-Europa neigen, waarbij het Verdrag van Rapallo (1922) tussen de Weimarrepubliek en de Sovjet-Unie als traumatisch voorbeeld werd aangedragen.³³ De neutralistische tendensen van de SPD (*Sozialistische Partei Deutschlands*) werden zodoende als problematisch ervaren en er werd gevreesd dat deze partij West-Europa tegen Oost-Europa wilde uitspelen.

De Duits-Nederlandse grens kent dus een lange geschiedenis van grensoverschrijdend contact en afhankelijkheid enerzijds, maar van vijandschap en angst anderzijds. Ten tijde van de annexaties heerste er kennelijk een klimaat van Europese eenwording en economisch herstel, waarbij de BRD toch ook scherp in de gaten werd gehouden en veroordeeld.

³⁰ Hellema, 'Factor Duitsland', 97.

³¹ Wielenga, 'Einleitung', 13.

³² Jürgen C. Heß en Friso Wielenga, 'Die Niederlande und die Wiedervereinigung Deutschlands: Ein Beitrag zur Debatte um die "verpassten Gelegenheiten" im Jahr 1952', *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 35:3 (1987), 349-384, alhier 379.

³³ Müller, *Kannitverstan?*, 124.

3. Annexatieplannen: 1944 – 1949

De plannen voor de in 1949 gerealiseerde Nederlandse annexaties van Duits grondgebied gaan terug tot in de Tweede Wereldoorlog. Verschillende Nederlandse instanties en schrijvers stelden vanaf 1944 brochures op over een gebiedsuitbreiding op Duitse bodem, waarna de overheid tot handelen overging. Het debat richtte zich in de periode 1944 - 1949 op de vraag of de annexaties gerealiseerd moesten worden en de aard van de annexatieplannen.

3.1. Brochures

In de brochures werd blijk gegeven van Nederlands nationalisme, motieven voor annexatie en de beperkingen in de plannen. Minister van Buitenlandse Zaken Eelco van Kleffens stelde in 1944 dat Nederlanders het uiterste zouden moeten doen om het land te helpen, maar dat ook Duitsland veel schade zou moeten herstellen.³⁴ James en Schaper gingen hier in hun brochure in mee, maar lieten meer ressentiment doorschemeren. ‘Duitse bodem alleen kan ons verdrongen land vergoeden’, aldus deze auteurs.³⁵ Met het verdrongen land doelden zij op de Duitse inundatie in 1944 - 1945, waardoor grote delen van Nederland onder water waren komen te staan. De schade was vooral groot in de gebieden die door zeewater waren overstroomd.

Daarnaast werd de Duitse strijd voor *Lebensraum* door verzetskrant ‘De accu’ als argument aangedragen om als Nederlanders iets soortgelijks te doen.³⁶ Het zou voor het dichtbevolkte Nederland echter rechtvaardiger zijn. Angst voor hernieuwd Duits revanchisme bestond daarbij niet. Aangezien Nederland zomaar was binnengevallen door de Duitsers, zagen James en Schaper het als rechtvaardig om Duits gebied te annexeren en zouden de Duitsers dit moeten accepteren.³⁷ Ook nationalistische historische motieven moesten de annexaties rechtvaardigen.³⁸ Een en ander werd echter dus niet als een annexionistische tendens ervaren, maar als rechtsgeldige plannen. Annexatiedrang zou niet in de aard van het Nederlandse volk liggen, aangezien Nederland als ‘weinig nationalistisch en helemaal niet imperialistisch’ werd bestempeld.³⁹

³⁴ Melchior D. Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland 1945-1950’, in: Wielenga, Friso, *De Duitse buur: Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995* (Den Haag, 1996), 6-39, alhier 18.

³⁵ Karel Frederik Otto James en Bertus Willem Schaper, *Naar een groter Nederland: Beschouwingen over het annexatie-vraagstuk na den oorlog* (Amsterdam, 1944), 47.

³⁶ De accu, *Oostland – ons land: Annexatie of geannexeerd worden* (Amsterdam, 1945), 8.

³⁷ James, *Naar een groter Nederland*, 24.

³⁸ Frits Bakker Schut, *Uitbreiding Nederlands grondgebied gewenst?* (Amsterdam, 1945), 13.

³⁹ James, *Naar een groter Nederland*, 7.

De motieven voor annexatie werden in de brochures breed uiteengezet. Er waren volgens Frits Bakker Schut militaire motieven, machtsmotieven, historische motieven, schadevergoedingsmotieven en motieven van bevolkingspolitiek.⁴⁰ Hoewel de schadevergoedingsmotieven een hoofdrol zouden gaan spelen, werden de andere argumenten vanaf 1944 niet minder verdedigd. Zo zou het verkorten van de grenzen in militair opzicht gunstig zijn.⁴¹ Ook werd het voor de verdediging van het land als relevant gezien dat Nederland een ‘grootere diepte’ zou krijgen.⁴² ‘Willen wij in een land wonen, waar je aan alle kanten uitvliegt, tegen dat onze toekomstige auto in de derde versnelling is geschakeld?’⁴³ Door vergroting van het land zou agressie in Europa door met een sterk Nederland kunnen worden voorkomen.⁴⁴

Ook werden machtsmotieven gepresenteerd. Nederland moest zich niet opnieuw in slaap laten sussen door een utopie, zoals ten tijde van de Volkenbond.⁴⁵ De Amerikanen zouden idealistisch zijn en ver van de Europese realiteit leven. Een totale oorlog kon elk idealisme op een zware proef stellen, waarbij het Atlantisch Handvest volgens James en Schaper als dode letter mocht worden beschouwd, mede omdat Rusland zich hier ook niet aan hield.⁴⁶ Annexatieplannen werden dus niet als strijdig met internationale samenwerking gepresenteerd.

De beperkingen en gevaren van annexatie bleven echter niet buiten beeld. Er moest bijvoorbeeld worden gerekend met het feit dat het merendeel van de oorlogsschade niet meer te vergoeden zou zijn.⁴⁷ Hoewel Duitsland een ingewikkelde positie in Europa innam, zou er volgens James en Schaper bovendien geen regeling zijn die de toekomstige veiligheid van Europa zonder reïntegratie van het Duitse volk zou kunnen verwerklijken.⁴⁸ Een kritische brochure is daarnaast die van Catharinus Reitsma. Hij betwijfelt de potentie van grootschalige annexaties en stelt dat Nederland niet veel invloed heeft op de Europese politiek, omdat ‘de Grote Drie uitmaken hoe de zaken geregeld worden’.⁴⁹ Een Nederlandse annexatie van Duits grondgebied was daarmee voor Reitsma al vroeg problematisch.

⁴⁰ Bakker Schut, *Uitbreiding*, 9.

⁴¹ James, *Naar een groter Nederland*, 38.

⁴² De accu, *Oostland*, 11.

⁴³ Catharinus Reitsma, *Zóó moet Nederland worden: Plan voor annexatie van West-Duitsch territorium* (Rotterdam, 1945), 27.

⁴⁴ Reitsma, *Zóó moet Nederland worden*, 7.

⁴⁵ De accu, *Oostland*, 14.

⁴⁶ James, *Naar een groter Nederland*, 3-4.

⁴⁷ *Ibidem*, 50.

⁴⁸ *Ibidem*, 64.

⁴⁹ Reitsma, *Zóó moet Nederland worden*, 13.

Voorstanders stelden echter dat annexatiepolitiek de enige politiek was waarmee een dreigend Duitsland in de toekomst het hoofd geboden zou kunnen worden.⁵⁰ Bovendien moest de naoorlogse crisis met alle middelen worden overkomen, ook met annexatie. ‘De accu’ stelde dat de Nederlands grens hiertoe aan de Duitse rivier de Weser moest komen.⁵¹ Voor het realiseren van de plannen diende allereerst echter de participatie in het debat over de annexatiekwesie omvangrijker te worden.

Dit gebeurde spoedig. Van Kleffens had in 1944 al gesteld dat Duitsland schade zou moeten vergoeden, wat in de landelijke politiek een leidende opvatting bleek. Het annexatievraagstuk werd regelmatig in overweging genomen. Van alle motieven voor annexatie speelden in de landelijke politiek vooral de economische een rol. Zij verdienden de meeste aandacht in het vraagstuk.⁵² Dit laat zich verklaren, aangezien Nederland in 1945 in slechte economische staat bevond en de Marshallhulp nog tot 1947 op zich zou laten wachten. Op 25 augustus 1945 werd dan ook toestemming gegeven voor de oprichting van de ‘Staatscommissie ter Bestudering van het Annexatievraagstuk’. Zij onderzocht of annexatie verantwoord was in moreel, sociaal, economisch en cultureel opzicht. Frits Bakker Schut was, die tijdens de oorlog had gepleit voor grootschalige annexaties, werd de secretaris.⁵³

Het Duitse grondgebied had Nederland economisch veel te bieden. Zo waren er aan de Duitse kant van met name de Limburgse grens aanzienlijke voorraden steenkool en bevonden zich in de zogenaamde ‘Bentheimer Bocht’, de Duitse inham onder Coevorden, oliereserves in de grond. Daarnaast was de Duitse industrie sterk ontwikkeld en daarmee aantrekkelijk, hoewel er werd gevreesd dat de Amerikanen en Engelsen deze industrie onder elkaar zouden verdelen.⁵⁴ Nederland was er bij gebaat om snel voordeel met de Duitse industrie te doen en kreeg volgens een herstelbetalingsovereenkomst op 14 januari 1946 5,6 procent van de Duitse industriële demontagegoederen.⁵⁵

Uiteindelijk werd in 1946 een vijftal motieven hoofdmotieven voor annexatie opgesteld. Het betrof een grensverkorting, betere verkeersmogelijkheden, betere economische verhoudingen in de scheepvaart, een verbetering van de sociaaleconomische structuur in het grensgebied en een oplossing van plaatselijke misstanden.⁵⁶ Dit waren relatief bescheiden

⁵⁰ De accu, *Oostland*, 24.

⁵¹ *Ibidem*, 29.

⁵² Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 209.

⁵³ *Ibidem*, 213.

⁵⁴ *Ibidem*, 205-206.

⁵⁵ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 8.

⁵⁶ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 228.

motieven. Toch werd ter bevordering van de Nederlandse industrialisatie ook om een aandeel in de grondstoffen uit de Duitse mijnbouw gevraagd. Geen van de officiële motieven had echter nog het allure van de relatief omvangrijke eisen en wensen in de brochures uit 1944 en 1945.

3.2. Nederlandse overheid

De Nederlandse overheid probeerde het annexatievraagstuk spoedig na de bevrijding aan de orde te stellen. Zo werd het op 27 juli 1945 tot een stuk van openbare meningsvorming gemaakt. Dit verbreedde het debat onder de bevolking. Er werden dan ook grote hoeveelheden pamfletten gedrukt.⁵⁷ Toch waren de meeste Nederlanders niet eenvoudig te overtuigen en sprak de meerderheid zich in 1946 tegen annexatie uit.⁵⁸ De Duitse gebieden werden vanwege verwachte problemen met de Duitse bevolking en de oorlogsschade als onaantrekkelijk beschouwd. Alleen in de katholieke grensgebieden werd positief gereageerd.⁵⁹ Voorstanders in de media waren dan ook De Maasbode en de Volkskrant.⁶⁰

Ook de Nederlandse buitenlandpolitiek ging zich inzetten voor de annexatie. Zij had zich tot 1945 niet volledig ontwikkeld vanwege de neutraliteitspolitiek en moest een nieuw beleid ontwikkelen. Toch hoopte het kabinet goedkeuring voor de zogenaamde grenscorrecties te vinden bij de geallieerde bondgenoten.⁶¹ Het hield daarbij niet voldoende rekening met de afspraken in het Atlantisch Handvest en het feit dat de Amerikanen en Britten wat betreft de Duitsers juist een beleid van integratie in plaats van bestraffing ontwikkelden.⁶²

Minister Van Kleffens liet weten dat Duitsland als commercieel achterland van Nederland niet meer bestond en dat Nederland daarom recht had op compensatie. Hoewel hij aanvankelijk ongeveer 10.000 km² Duits grondgebied geannexeerd wou zien, een derde van Nederland, was dit in de zomer van 1946 teruggebracht tot 4980 km².⁶³ Met het oog op de internationale ontwikkelingen vond een verdere reductie. Er was veel haast met de plannen, aangezien de geallieerde besprekingen over de toekomst van West-Duitsland al gaande waren. De Britse en Amerikaanse autoriteiten zagen echter weinig in het voorstel en wilden zich niet te veel met de belangen van buurlanden bezighouden, niet op de laatste plaats omdat

⁵⁷ Bogaarts, 'Ressentimenten en realiteitszin in Nederland', 18.

⁵⁸ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 221.

⁵⁹ Bogaarts, 'Ressentimenten en realiteitszin in Nederland', 19.

⁶⁰ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 218.

⁶¹ Ibidem, 198.

⁶² Ibidem, 226.

⁶³ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 39.

annexatie in strijd is met het Atlantisch Handvest.⁶⁴ Daarnaast achtten de Amerikanen en Britten de economische levensvatbaarheid van West-Duitsland belangrijker dan schadevergoeding. Zij lieten Nederlandse telegrammen over annexatie dan ook vaak onbeantwoord. Alleen Frankrijk leek Nederland in de annexatieplannen te steunen.⁶⁵

In september 1946 werden de kansen op annexaties voor Nederland verder verkleind. De Amerikaanse buitenlandminister James Byrnes kondigde toen tijdens een redevoering in Stuttgart aan dat er een koerswijziging in het Duitslandbeleid van zijn regering kwam. Bestrafing moest worden voorkomen, terwijl de wederopbouw zou worden aangemoedigd.⁶⁶ Een territoriale claim die de Duitse zijde zou verzwakken was daarmee niet meer acceptabel. Toch werd op 5 november 1946 een plan aan de geallieerden gepresenteerd. 1750 km² Duits grensgebied met 119.000 Duitsers zou Nederlands worden, waarbij ook het bezit van Duitse kolonmijnen en een bevoordeling van de Nederlandse havens inbegrepen was.⁶⁷ Hoewel dit voor de geallieerden niet acceptabel was, verzwakte de Nederlandse onderhandelingspositie ook omdat België en Luxemburg later in november 1946 veel bescheidener annexatievoorstellen deden. België vroeg bijvoorbeeld slechts om 30 km². Sir Nevile Bland, een Britse diplomaat in Nederland, liet de Nederlandse autoriteiten weten dat deze *minor claims* wel mogelijk waren. Een Nederlands-Engelse grenscommissie deed daarom in het voorjaar van 1947 onderzoek naar annexatie van Duits grondgebied.⁶⁸ Slechts kleine correcties bleken mogelijk te zijn, waarbij de aandelen in de mijnbouw en eventuele handelsvoordelen werden uitgesloten.

Op de Londense Duitslandconferentie van maart 1948, waar ook alle Benelux-landen vertegenwoordigd waren, werd duidelijk dat de Bondsrepubliek zou moeten verzelfstandigen.⁶⁹ Nederland werd weliswaar betrokken bij deze verzelfstandiging, maar moest de territoriale eisen van 1946 nu definitief laten varen.⁷⁰ Het leidde tot onvrede bij de voorstanders van annexatie. Zo bestempelde Bauke Roolvink (ARP) de Angelsaksische politiek als schadelijk voor het Nederlands belang. Er werd, uit prestige-overwegingen, alsnog een *minor claim* ingediend. Het geclaimde gebied zou later als ‘diplomatiek lokaas’ in onderhandelingen over Duitse schadevergoeding dienst kunnen doen.⁷¹ De met oliereserves verrijkte Benthemer Bocht werd in de aanvraag opgenomen, maar werd door de Britse

⁶⁴ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 200.

⁶⁵ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 23.

⁶⁶ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 23.

⁶⁷ Ibidem, 26.

⁶⁸ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 231.

⁶⁹ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 35.

⁷⁰ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 237.

⁷¹ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 25.

autoriteiten niet als *minor claim* beschouwd. Het uiteindelijke resultaat van de onderhandelingen was op de dag van de annexatie, 23 april 1949, aanmerkelijk kleiner dan de 4980 km² of het Nederland tot aan de Weser. De grootste geannexeerde gebieden waren de gemeentes Elten en Selfkant. Het betrof in totaal 69 km².

3.3. Receptie in de BRD en Nederland

De Duitsers volgden de ontwikkelingen rondom de annexaties nauwgezet. In februari 1947 werd door de nieuw opgerichte *Bentheimer Grenzlandausschuss* de zogenaamde *Bentheimer Erklärung* opgesteld, waarin het behoud van de toenmalige Duits-Nederlandse grens werd verdedigd.⁷² Zou deze grens niet behouden blijven, dan zou dit de verhouding tussen Nederlanders en Duitsers volgens de protestcommissie schaden. Het was duidelijk dat annexaties door de Duitsers als problematisch zouden worden ervaren.

In Nederland was dit bekend. Zo liet Jos Maenen (KVP) weten dat geheimhouding rondom de plannen problematisch was. Het zorgde voor onjuiste vermoedens bij de Duitsers.⁷³ Zij zouden de annexaties bijvoorbeeld als daad van schadevergoeding opvatten, terwijl ze het ‘overwegende technische karakter’ uit het oog zouden verliezen. Toch was dit voorstelbaar, aangezien annexatie als schadevergoeding lange tijd aan de orde was geweest. De vraag is in hoeverre er op dat moment inderdaad geen sprake was van schadevergoeding.

De Duitse overheid nam deze regionale bezwaren nog voor 1949 over. Minister-president van Nordrhein-Westfalen Karl Arnold liet weten dat noch zijn regering, noch die van de andere Duitse deelstaten op de hoogte was gebracht van de annexaties.⁷⁴ Hij begreep de opwindende onder de plaatselijke Duitse bevolking goed en stelde dat de geplande grenswijzigingen in strijd waren met het zelfbeschikkingsrecht van volkeren. Daarbij was hij van mening dat geen technisch grensprobleem buiten het domein van onderhandelingen stond en dat er dus grensoverschrijdende maatregelen genomen konden worden. Op 26 maart 1949 wordt dan ook een verklaring opgesteld tegen de aangekondigde annexaties. ‘Met bittere verontwaardiging moet de *Landesregierung* het bericht tot zich nemen, dat de eenzijdige veranderingen aan de Duitse westgrenzen nu toch worden ondergenomen.’⁷⁵ De verklaring getuigt van verontwaardiging van Duitse zijde. Op een moment van Duitse handelingsonbekwaamheid was gekozen voor schending van het Atlantisch Handvest, wat in 1949 door de Duitse autoriteiten als antidemocratisch en nationalistisch werd opgevat. Ook

⁷² Bischofs, *Selfkant*, 62.

⁷³ Handelingen Tweede Kamer (HTK), 6 april 1949, p. 1403.

⁷⁴ Bischofs, *Selfkant*, 64.

⁷⁵ *Ibidem*, 66.

Vondeling (PvdA) was namens de PvdA tegen de annexaties en benadrukte dat er sprake was van eenzijdige wilsoplegging in strijd met het Atlantisch Handvest. Er zou geen rekening worden gehouden met het feit dat West-Duitsland tot het Noord-Atlantisch gebied behoorde.⁷⁶

Op 11 april werden door West-Duitsland nog uitgebreide voorstellen gedaan.⁷⁷ Nordrhein-Westfalen bleek bijvoorbeeld bereid om voor de infrastructurele ontsluiting van Zuid-Limburg een noord-zuidverbinding door de BRD aan te leggen, waarmee een van de motieven voor annexaties, namelijk de smalle van het Limburgse grondgebied ter hoogte van Sittard, werd ondermijnd.⁷⁸ Ook werd Duitse medewerking bij de drooglegging van de Zuiderzee aangeboden, zodat de beoogde Nederlandse landwinst binnen de eigen grenzen zou kunnen plaatsvinden. Arnold heeft Den Haag bezocht om over het terugdraaien van de plannen voor annexaties te praten, maar dit vergrootte juist het wantrouwen jegens de intenties van de Duitsers.⁷⁹ Het kabinet ging op geen van de plannen in. Zij sprak haar ergernis uit over de pogingen van Duitse zijde om de annexaties te voorkomen, aangezien het zou getuigen van een ‘schrikbarende onboetvaardigheid’.⁸⁰ De Duitsers zouden zich niet beseffen wat zij hadden aangericht. Ze stelden zich aan en zouden alles een aanval op hun bestaan noemen, wetende dat de geallieerden hier bang voor waren en naar hun zouden luisteren.⁸¹

De opstelling van Karl Arnold en zijn medestanders versterkte dus de positie van de Nederlandse voorstanders. Dit is merkwaardig, aangezien een normalisering van de Duits-Nederlandse betrekkingen vanaf 1945 centraal had gestaan in het buitenlandbeleid van de Nederlandse overheid.⁸² Waar Arnold zich inzette voor normalisering, handelde het kabinet in een sfeer van polarisering. De actualiteit stond een dergelijke polarisering echter niet zondermeer toe, aangezien het met Nederland in 1948 economisch veel beter ging door de verbeterde relatie met West-Duitsland.⁸³ De herintegratie van West-Duitsland werd door Nederland dan ook met open armen ontvangen en was een kans om de relatie met het land als belangrijke inkomstenbron voor de handel naar het model van het interbellum te herstellen. Opvallend is daarbij dat in 1949 de handelsbelemmeringen tussen Nederland en West-Duitsland werden opgeheven met hulp van de Verenigde Staten, terwijl tegelijkertijd plannen

⁷⁶ HTK, 6 april 1949, p. 1416.

⁷⁷ Coebergh, *Het drostambt Tüddern* (Maastricht, 1952), 1.

⁷⁸ Bischofs, *Selkant*, 68.

⁷⁹ Friso Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak: Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht, 1989), 395.

⁸⁰ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 38.

⁸¹ Lademacher, *Zwei ungleiche Nachbarn*, 239.

⁸² Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 12.

⁸³ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 30.

werden gemaakt voor annexaties. Het maakt aannemelijk dat het Nederlandse beleid ten aanzien van de BRD in de naoorlogse jaren incoherent was.

Het Nederlandse gevoel ten aanzien van de Duitsers was echter niet incoherent en kan getypeerd worden als uitgesproken ressentiment na vijf jaar terreur en bezetting.⁸⁴ De annexaties kunnen worden gezien als een uiting van anti-Duitse gevoelens op politiek niveau. Naast de annexaties waren er echter ook andere opmerkelijke en inhumane beleidsvoornemens, zoals de uitzetting van alle in Nederland wonende Duitsers. Dat de annexatieplannen weer nieuwe Duitsers in Nederland zouden brengen getuigt hier wederom van een incoherent beleid. De tegenstrijdigheid van beide ideeën hing echter samen met het feit dat de bevolking werd opgeroepen mee te denken over de uitvoering van de annexatieplannen, waardoor de kans op onsamenhangende plannen groot was.

De inconsistentie van het Nederlandse beleid werd bovendien versterkt door het feit dat de Belgen op 15 april 1949 afzagen van hun toch al bescheiden correctieplannen.⁸⁵ Karl Arnold herkende de potentiële precedentwerking van deze terugtrekking en zette meer druk op de Nederlandse regering om van de annexatieplannen af te zien. Nu raakte het parlement toenemend verdeeld en was ook binnen het kabinet de sfeer omtrent de annexaties niet goed.

In de Tweede Kamer werden de annexatieplannen veroordeeld. De ARP vond de omvang van de annexaties te min.⁸⁶ Zij zag nu alleen nog nadelen, geen voordelen. De annexaties hadden economisch gezien geen nut en waren slechts in verkeerstechnisch opzicht van enige betekenis. De SGP stelde dat Nederland slechts een cent won, maar een gulden verloor.⁸⁷ VVD benadrukte echter dat het gebrek aan schuldgevoel onder de Duitsers een reden was om de annexaties toch door te voeren.⁸⁸ Voor het kabinet was er echter geen weg meer terug. De initiële voorstanders van annexatie, waaronder regeringspartij KVP, zouden het afblazen van de plannen niet meer aan hun achterban kunnen verkopen. Minister Stikker, zelf tegenstander, achtte het mede daardoor noodzakelijk in het parlement te dreigen met een kabinetscrisis, mochten de annexaties worden weggestemd.⁸⁹ Dit bleek voldoende om de plannen door te kunnen voeren.⁹⁰ Zowel de Eerste als Tweede Kamer stemde in. Er waren echter voldoende redenen voor teleurstelling. Sinds 1944 waren zowel het enthousiasme voor als de omvang van de annexaties sterk afgenomen. Van de initiële 4080 km² was slechts 69

⁸⁴ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 31.

⁸⁵ Bischofs, *Selfkant*, 70.

⁸⁶ HTK, 6 april 1949, p. 1407

⁸⁷ Ibidem, p. 1409.

⁸⁸ Ibidem, p. 1408.

⁸⁹ 'Grenscorrecties onder bedreiging van Kabinetscrisis door de Senaat aanvaard', *De Gelderlander* (22 april 1949), 1-3.

⁹⁰ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 37.

km² overgebleven. ‘Het sop is de kool niet waard’, zo luidde de gedachte nu.⁹¹ Weliswaar werden de plannen doorgevoerd uit prestige-overwegingen, maar van dit prestige was nog weinig over. Uit de inperking van de plannen bleek immers dat Nederland zich in de eerste naoorlogse jaren in het internationale verkeer in een zwakke positie bevond.⁹² Dit had zowel te maken met de staat van de economie als het gebrek aan ervaring in het voeren van een buitenlands beleid van samenwerking.

Op 23 april 1949 werd de Duitse overheid verzocht om Elten en Selfkant te verlaten. De plaatselijke bevolking was niet ingelicht en werd enigszins verrast, terwijl de Nederlandse marechaussee begon met de overname van de geannexeerde gebieden en het markeren van de nieuwe grens.

⁹¹ Peter Helmberger, ‘Der Versuch einer Generalbereinigung: Die Verhandlungen zwischen den Niederlanden und der Bundesrepublik um den Ausgleichsvertrag vom 8. April 1960’, *Jahrbuch: Zentrum für Niederlande-Studien* 4 (1993), 71-98, alhier 76.

⁹² Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 30.

4. Voortzetting van het beleid: 1949 – 1957

De annexatieplannen waren op 23 april 1949 definitief geworden. Ondanks de vele kanttekeningen en het felle debat, zowel onder Nederlanders onderling als tussen Nederland en West-Duitsland, werden Elten en Selfkant Nederlands grondgebied. Het debat richtte zich niet langer op annexatieplannen, maar op het al dan niet terugdraaien van de van de voldongen annexaties.

‘Een zwaar gehavende abdijkerk op een hoge heuvel... een middelgroot dorp, dat nog duidelijk de sporen draagt van de oorlog, dat is het gebied van Elten.’ Zo omschreef het ANP op 23 april 1949 het geannexeerde Elten.⁹³ Zowel in Elten als Selfkant vond in het gemeentehuis een ceremonie plaats, waarna de vlag werd gehesen en een portret van koningin Juliana aan de muur werd gehangen.⁹⁴ De Nederlandse marechaussee was aanwezig en moest rekening houden met ongeregelheden.⁹⁵ Vanwege gebrekkige informatievoorziening wist de plaatselijke bevolking niet of zij in het gebied mocht blijven wonen, waardoor ongerustheid ontstond.⁹⁶ Dit werd versterkt door de aanwezigheid van de zwaarbewapende marechaussee. Hoewel was vastgesteld dat de plaatselijke bevolking mocht blijven waar zij was, werd de nieuw afgebakende grens afgesloten en was grensverkeer met de BRD in de eerste jaren van de annexatie slechts beperkt mogelijk.⁹⁷

4.1. West-Duitse visie

Vanuit de West-Duitse overheid, die sinds 1949 officieel bestond, kwamen al snel verzoeken tot het terugdraaien van de annexaties. Op 16 mei stipte Karl Arnold aan dat het tijd was om de grensvraagstukken vanuit een ander gezichtspunt te bekijken en ongedaan te maken.⁹⁸ Hij benadrukte dat er andere manieren waren om de grensproblematiek op te lossen.

De plaatselijke bevolking liet aan de Nederlandse kranten echter niet merken dat zij ontevreden was met de situatie, hoewel dit in Duitse kranten vaak naar voren kwam. Je kunt de mensen wel op hun hoofd kijken, maar niet erin’, zo stelde een Eltense inwoner.⁹⁹ Zijn naam mocht niet in de krant verschijnen, ‘want ik wil geen ruzie.’ De Rheinische Post berichtte dat ‘het kleine, vriendelijke Elten’ plotseling door schokkende berichten in de

⁹³ ‘Elten 1’, ANP <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=anp:1949:04:23:40>> [geraadpleegd 9-1-2016].

⁹⁴ Wijchgel, ‘Wanneer grenzen worden gecorrigeerd’, 33-34.

⁹⁵ Bischofs, *Selfkant*, 71.

⁹⁶ Wijchgel, ‘Wanneer grenzen worden gecorrigeerd’, 64.

⁹⁷ Bischofs, *Selfkant*, 76.

⁹⁸ Ibidem, 65.

⁹⁹ ‘Pro-Duitse stemming in Elten’, *De Tijd* (28 februari 1957), 5.

belangstelling kwam te staan en dat uit annexaties nooit iets goeds zou kunnen groeien.¹⁰⁰ Ook waren leuzen op de muren te vinden als ‘Deutsch sind und bleiben wir’.¹⁰¹ De Eltenaren voelden zich speelbal van de grote politiek, maar praatten hier niet graag over.¹⁰² De Gelderlander ging op sommige punten in de Duitse visie mee en stelde bijvoorbeeld dat infrastructuur als motivatie voor annexatie niet voldoende was.

Voor de BRD waren de annexaties in de jaren vijftig het belangrijkste Nederlands-Duitse vraagstuk. Zij beschouwde de Duitsers in Elten en Selfkant niet als Nederlands en bleef zich inzetten om het grondgebied weer bij de BRD te trekken. De annexaties werden door West-Duitsland als onrechtmatig beschouwd en zouden zonder concessies terug moeten worden gegeven. De factor tijd was daarbij in het voordeel van de Duitse overheid. De voortschrijdende normalisering in de internationale Europese politiek holde de voortzetting van de annexatiepolitiek uit.¹⁰³ Het door Nederland veronderstelde ‘diplomatieke lokaas’ Elten en Selfkant werd met de dag minder waard.

4.2. Nederlandse visie

De Nederlandse overheid zette het annexatiebeleid echter door. Elten en Selfkant werden nog steeds beschouwd als ‘vuistpanden’.¹⁰⁴ Dit hield in dat de gebieden in de toekomst belangrijk onderhandelingsmateriaal bij besprekingen over Duitse schadevergoeding zouden zijn. De voorstanders van annexatie lieten ideeën over blijvende annexatie steeds vaker los.

Tegenstanders van de annexaties waren echter niet per definitie voorstanders van een verzoening met West-Duitsland. ‘Correctie-Duitsers wrijven in hun handen’, zo luidde een kop in de Leeuwarder Courant.¹⁰⁵ Het getuigt van weinig medeleven met de Duitsers in Elten en Selfkant. De hoge kosten van de wederopbouw in de geannexeerde gebieden waren vaak een belangrijkere reden voor het afzien van annexatie dan medelijden met de plaatselijke bevolking.¹⁰⁶ Hoewel Elten en Selfkant geen vijandige gevoelens mochten opwekken, werd dit vooral gesteld omdat de Duitse strijd lust als gevaar werd beschouwd dat in een periode van bovennationale politiek moest worden voorkomen.¹⁰⁷ Het revitaliseren van de Duitse gebieden was dan ook niet bedoeld om de Duitsers te helpen. Henk Beernink (CHU) vond het verbeteren van sociaal-economische toestanden vooral belangrijk, omdat slechte toestanden in

¹⁰⁰ ‘Vrede en welvaart in gevaar als eis door Nederland wordt doorgedreven’, *De Gelderlander* (1 april 1949), 5.

¹⁰¹ ‘Elten is vriendelijk gestemd tegenover Nederlanders’, *De Gooi- en Eemlander* (26 november 1949), 3.

¹⁰² Wijchgel, ‘Wanneer grenzen worden gecorrigeerd’, 52.

¹⁰³ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 220.

¹⁰⁴ HTK, 20 februari 1963, p. 725.

¹⁰⁵ ‘Correctie-Duitsers wrijven in hun handen’, *Leeuwarder Courant* (28 mei 1949), 2.

¹⁰⁶ HTK, 3 maart 1953, p. 2111.

¹⁰⁷ Frequin, Louis, ‘Elten mag geen vijandige gevoelens opwekken’, *De Gelderlander* (10 december 1955), 3.

Elten en Selfkant voor West-Duitsland een krachtig wapen waren in het debat over teruggave van de gebieden. De nadruk lag bij de Nederlandse tegenstanders dus vooral op het nadelige van de annexaties voor Nederland, waarbij de West-Duitse belangen veelal buiten beschouwing bleven.

4.3. Duitse acties

Aangezien de Nederlandse overheid ten tijde van de annexaties in een positie was die zij graag wilde behouden, kwamen de protestacties van Duitse zijde. De West-Duitse overheid wilde de geannexeerde gebieden zo snel mogelijk weer bij de BRD voegen en ondernam velerlei acties om de annexaties terug te draaien. Waar de plaatselijke bevolking zich vooral richtte op protesten en het vernietigen van Nederlandse vlaggen, zoals in het voorjaar van 1954, ontwikkelde de Duitse overheid structurele plannen om de annexaties te dwarsbomen.¹⁰⁸ Zo werd al in 1948 het *Grenzlandfonds* opgericht, een fonds dat de Duitsers in het grensgebied zou moeten helpen.¹⁰⁹ Met name de Duitse boeren, die verlies leden door het overschakelen op de Nederlandse economie, werden met dit fonds geholpen.¹¹⁰ Bovendien werd er geld beschikbaar gesteld voor het behoud van de Duitse cultuur in de grensgebieden, zodat de emotionele verbindingen met West-Duitsland zouden worden behouden en de Duitsers in Elten en Selfkant niet Nederlands zouden worden. Zo gaf Arnold financiële steun aan plaatselijke basisschooldocenten om hen te stimuleren de kinderen een Duitse opvoeding te geven.¹¹¹ Bovendien werd in 1951 besloten dat Duitse docenten in Elten en Selfkant mochten worden opgevolgd door Duitse docenten in plaats van Nederlandse, wat de Duitse identiteit van jonge ‘correctieduitsers’ veiligstelde.¹¹² Daarnaast waren er regelmatig *Gastspiele* van Duitse theatergroepen, waarbij Duitse producties werden gepresenteerd.

In de jaren na 1949 zijn echter ook andere signalen van Duitse cultuurpolitiek met betrekking tot de annexatiegebieden op te merken. Zo verscheen in 1951 de publicatie *Elten, Land und Leute*, twee jaar na de annexatie van Elten.¹¹³ Vermoedelijk kan deze publicatie van Leo Gies over voor het kleine Duitse dorp in Nederland niet los van de annexatiepolitiek worden gezien. De dorpsgeschiedenis wordt immers erg uitgebreid beschreven, waarbij de titels in gotische letters zijn gedrukt en de nadruk op de Duitse aspecten van het dorp ligt. Zo wordt de omgeving van de Elterberg in het werk beschreven als onderdeel van het

¹⁰⁸ Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak*, 408.

¹⁰⁹ Wijchgel, ‘Wanneer grenzen worden gecorrigeerd’, 77.

¹¹⁰ Terhorst, *Als wir bei Holland kamen*, 30.

¹¹¹ Ibidem, 35.

¹¹² Bischofs, *Selfkant*, 79-80.

¹¹³ Leo Gies, *Elten, Land und Leute: Eine Chronik vergangener Zeiten* (Kleve, 1951).

‘Niederrheinische landschaft’. Verder schrijft Gies dat hij als trouwe zoon van zijn vaderlandse bodem op zoek is gegaan naar de wortels van zijn *Heimat*. Hieruit kan afgeleid worden dat hij geen voorstander was van de annexatiepolitiek. Het dankwoord is minder impliciet over het verband tussen het boek en de politiek. Gies bedankt namelijk Karl Arnold voor de welwillende ondersteuning van zijn werk. Kennelijk was de minister-president bij de publicatie betrokken, waarmee duidelijk wordt dat deze ondersteuning vermoedelijk een onderdeel was van de pogingen om de Duitse cultuur in het grensgebied te behouden.

Naarmate de tijd vorderde werden de Duitse bezwaren krachtiger. Zo verbond West-Duitsland in 1957 de afronding van een grote snelweg richting de Nederlandse grens aan het al dan niet teruggeven van de geannexeerde gebieden.¹¹⁴ De spanning tussen economische belangen en ressentiment in de relatie tot de Bondsrepubliek werd hiermee vergroot en het annexatiebeleid stond onder druk. Teruggave van de gebieden was min of meer onvermijdelijk geworden.

¹¹⁴ ‘Verkeersweg ned-duitsland’, ANP <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=anp:1957:07:20:50>> [geraadpleegd 9-1-2016].

5. Teruggave: 1957 – 1963

De Nederlandse regering beseftte zich dat Elten en Selfkant vroeg of laat aan West-Duitsland teruggegeven moesten worden, aangezien de grensgebieden al sinds 1951 als potentieel wisselgeld aan de BRD werden gepresenteerd.¹¹⁵ Een teruggave was onvermijdelijk geworden. Vanaf 1957 werd in het debat over de annexaties dan ook vooral gesproken over de voorwaarden waaronder de gebieden zouden worden teruggegeven. Over de teruggave zelf bestond toen nog nauwelijks debat.

5.1. Onderhandelingsproces

In 1954 deed West-Duitsland een eerste verzoek om te onderhandelen over een teruggave.¹¹⁶ Dit verzoek werd door de Nederlandse regering afgewezen, omdat zij de West-Duitse uitgangspositie niet accepteerde. De Bondsrepubliek zou teveel vanuit een moreel gelijkwaardige positie willen onderhandelen, terwijl de Nederlandse overheid als gevolg van het oorlogsleed een meer ondergeschikte opstelling van de Duitse diplomaten verlangde. Voor de Nederlandse onderhandelaars was de teruggave een principiële kwestie, waarbij het als ongepast werd ervaren dat West-Duitsland alleen op zakelijk niveau wilde onderhandelen.¹¹⁷

Het Nederlandse plan voor de geannexeerde gebieden was sinds de vroege jaren vijftig gericht op een zo hoog mogelijke financiële opbrengst. Tegenover de teruggave van de ‘vuistpanden’ Elten en Selfkant aan West-Duitsland zou een schadevergoeding van oorlogsschade moeten staan. Dit leidde tot het uitstellen van een officiële normalisering van de betrekkingen tussen de BRD en Nederland. Waar andere landen al schoon schip hadden gemaakt met de Bondsrepubliek door de geschillen vanaf 1945 afzonderlijk en stap voor stap op te lossen, koppelde de Nederlandse overheid alle geschillen aan de teruggave van Elten en Selfkant, in de hoop hiermee zoveel mogelijk compensatie voor het oorlogsleed te kunnen ontvangen. Hoewel alle afzonderlijke kwesties al eens waren doorgesproken, werd er vanuit Nederland gewerkt aan een centraal plan voor het oplossen van alle geschillen met de BRD.¹¹⁸ Dit ging moeizaam en maakte het onderhandelingsproces tot een mammoetproject.

Vanaf het voorjaar van 1957 kwam er verandering in het Nederlandse beleid. Het schadevergoedingsproject werd geconcretiseerd, omdat de regering zich beseftte dat de geannexeerde gebieden voortdurend minder waard werden. Er werd dus op de Duitse

¹¹⁵ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 59.

¹¹⁶ Ibidem, 44.

¹¹⁷ Helmberger, ‘Der Versuch einer Generalbereinigung’, 85.

¹¹⁸ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 47.

verzoeken tot onderhandelen ingegaan. De Nederlandse onderhandelingsstrategie van veranderde echter niet en er werd wederom geprobeerd om het annexatievraagstuk te koppelen aan de andere Nederlands-Duitse geschillen. Zo werden Elten en Selfkant gekoppeld aan Duitse territoriale concessies in de Eems-Dollard. De regering wilde een totale schadevergoeding vaststellen en aan de Duitse onderhandelaars voorleggen.¹¹⁹ Dit resulteerde in een Algemeen Verdrag, wat de ruimte moest bieden voor een nieuwe start in de Duits-Nederlandse betrekkingen.

In maart 1957 bestond tussen minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns en zijn Duitse collega Heinrich Von Brentano het voornemen om nog voor de zomer tot een Algemeen Verdrag te komen. De onderhandelaars Johan Beyen en Erich Kaufmann liepen echter in april al vast, niet op de laatste plaats doordat het contact tussen beiden niet vriendschappelijk was. Beyen zou Kaufmann autoritair en agressief hebben gevonden. Daarnaast bleek de verbinding van het annexatievraagstuk aan de Eems-Dollardkwesie voor de West-Duitse overheid problematisch.¹²⁰

In 1958 kregen de onderhandelingen een impuls. Twee nieuwe onderhandelaars, Rudolf Lahr en Hans Van Houten, gingen op zoek naar de mogelijkheden voor het Algemeen Verdrag. Daarbij werden de territoriale concessies in de Eems-Dollard achterwege gelaten en zou alleen nog gezocht worden naar een financiële compensatie voor Nederland.¹²¹ Er werd vooruitgang geboekt en in januari 1960 werd alleen de details nog uitgepraat.¹²² De Duitse schadevergoeding was op een geldbedrag van ongeveer 200 miljoen *Deutsche Mark* uitgekomen. Dit werd van Nederlandse zijde als onvoldoende beschouwd.

Een onderdeel van het beleid van de Duitse bondskanselier Adenauer was echter het bevorderen van de positie van de Bondsrepubliek in West-Europa, de zogenaamde *Westbindung*. Hierin speelde geld een ondergeschikte rol. Zodoende deden de Duitse onderhandelaars concessies en werd het totaalbedrag in 1960 vastgesteld op 275 miljoen DM.¹²³ Drie jaar later werd het verdrag in de Tweede en Eerste Kamer op respectievelijk 21 februari en 7 mei 1963 ingestemd.¹²⁴ De Duits-Nederlandse betrekkingen zouden nu hersteld kunnen worden.

¹¹⁹ Helmberger, 'Der Versuch einer Generalbereinigung', 73.

¹²⁰ Bogaarts, 'Ressentimenten en realiteitszin in Nederland', 49.

¹²¹ Ibidem, 53.

¹²² Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 244.

¹²³ Bogaarts, 'Ressentimenten en realiteitszin in Nederland', 56.

¹²⁴ Bischofs, *Selfkant*, 95.

5.2. Nederlandse en Duitse receptie

In Nederland werd het Algemeen Verdrag negatief beoordeeld. Er bestond het gevoel een verlies te hebben geleden.¹²⁵ Door de Duitsers voorgestelde feestelijkheden omtrent het verdrag werden afgewezen en er was weinig media-aandacht voor. Volgens Luns droeg het verdrag ‘geen spoor van enige poging tot het delgen van morele schuld’ en was het slechts een resultaat van keihard zakendoen waarbij West-Duitsland niet aan het kortste eind trok.¹²⁶ De BRD, het land van het *Wirtschaftswunder* en een hoger nationaal inkomen per hoofd van de bevolking, was voor Nederland gevoelsmatig te krampachtig geweest.¹²⁷ Von Brentano stelde echter dat het Verdrag geen reden zou mogen zijn om het lijden van de Nederlanders te vergeten. Deze vaststelling werd in Nederland als erkenning van morele schuld gezien en was een welkom gebaar.¹²⁸ Het had de Nederlandse zijde immers voortdurend ontbroken aan symbolische gestes.

Hoewel het Algemeen Verdrag in elk geval in politiek opzicht een formele normalisering van de diplomatieke betrekkingen tussen West-Duitsland en Nederland betekende, werd het door de Tweede Kamer niet met vreugde ontvangen. Het verdrag zou de Duits-Nederlandse betrekkingen volgens Jos Maenen (KVP) niet kunnen herstellen en was slechts wenselijk gezien de ontwikkelingen in de Europese samenwerking.¹²⁹ Ook vond hij het kwalijk dat de individuele claims van landen eenvoudig ‘verdampten’ onder dreiging van de Sovjet-Unie.

De positievere visies rondom het Algemeen Verdrag baseerden zich in Nederland op een superioriteitsgevoel ten opzichte van de Duitsers. Er bestond het gevoel de geannexeerde gebieden opgevoed te hebben. Elten en Selfkant waren volgens sommigen zegenrijk door Nederland bestuurd en kenden dankzij de annexatie een grote welvaart.¹³⁰ Bovendien zouden de jongeren zouden volgens een artikel in *De Tijd-Maasbode* nu niet meer automatisch in de houding gaan staan en ‘*Maul Halten, Mützen ab, stramm stehen*’ roepen. Nederland zou de geannexeerde gebieden een cadeau hebben gegeven. Ze kwamen niet *Heim ins Reich*, maar *Reich ins Heim*.¹³¹

¹²⁵ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 57.

¹²⁶ Helmberger, ‘Der Versuch einer Generalbereinigung’, 96.

¹²⁷ Bogaarts, ‘Ressentimenten en realiteitszin in Nederland’, 61.

¹²⁸ Bischofs, *Selfkant*, 85.

¹²⁹ HTK, 19 februari 1963, p. 676-677.

¹³⁰ Herman Hofhuizen, ‘Elten en Tuddern willen eigenlijk bij Nederland blijven’, *De Tijd-Maasbode* (28 oktober 1961), 13.

¹³¹ Elten telt de dagen’, *De Waarheid* (13 juni 1963), 5.

Het Algemeen Verdrag kreeg in de Bondsrepubliek minder aandacht dan in Nederland. Voor de Duitse overheid was de wederopbouw belangrijker dan schadevergoedingen, wat maakte dat zij neigde naar een korte en zakelijke behandeling van het verdrag.¹³² Van Duitse zijde had voortdurend de nadruk gelegen op de teruggave van de geannexeerde gebieden, waarbij de kosten minder belangrijk waren dan het grondgebied. Het verdrag werd vanuit Duits perspectief dan ook vooral beschouwd als een herstel van de situatie en niet als winst. Wel bestond ook van Duitse zijde het besef dat zonder teruggave van de annexaties geen normalisering van de diplomatieke betrekkingen zou hebben kunnen plaatsvinden.¹³³ Het verdrag was in dit opzicht ook voor de Bondsrepubliek het begin van een genormaliseerde relatie met Nederland.

De West-Duitse regering had tijdens de onderhandelingen echter ook een ander probleem in de betrekkingen met Nederland gezien. Voor schade en leed uit de Tweede Wereldoorlog werd de BRD nationaal verantwoordelijk gehouden. Later pasten de Duitse autoriteiten hun beleid hier op aan. Dit kan bijvoorbeeld afgeleid worden uit het officiële staatsbezoek van Gustav Heinemann aan Nederland in 1969.¹³⁴ Deze staatsman deed de symbolische gestes van schuldbesef waar Nederlanders tijdens de onderhandelingen over de geannexeerde gebieden zo op hadden gehoopt.

¹³² Bogaarts, 'Ressentimenten en realiteitszin in Nederland', 60.

¹³³ Bischofs, *Selbkant*, 87.

¹³⁴ Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa*, 25.

6. Conclusie

De Nederlandse annexatie van Elten en Selfkant van 1949 tot 1963 heeft de beleidsvorming in zowel Nederland als West-Duitsland vaker tegengewerkt dan ondersteund. Hadden de annexatieplannen tot 1947 weliswaar enige relevantie in het kader van schadevergoeding en economisch herstel, vanaf de realisering van de Europese eenwording en het begin van een herstel in de Duitse economie waren de plannen onderdeel geworden van een verouderd beleid. De plannen waren dan ook eerder een representatie van de Nederlandse gevoelens tegen Duitsers dan een weloverwogen onderdeel van het Nederlandse buitenlandbeleid. Het verschil tussen voelen en weten was in de opstelling jegens de naoorlogse Duitsers groot. Wetende dat rationeel samenwerken beter was, koos de regering voor het toelaten van ressentiment in de besluitvorming.

In de eerste fase ondervond Nederland direct nadelen van de annexatieplannen, waaronder imagoschade bij de geallieerde bondgenoten. Nederland gaf immers een vijandig signaal aan de Duitsers af, terwijl de geallieerden een periode van Europese integratie wilden introduceren. De annexaties waren bovendien in strijd met het Atlantisch Handvest. In Den Haag beseftte menig politicus zich dit, waaronder Geert Ruygers (PvdA): ‘Naar onze mening, Mijnheer de Voorzitter, kunnen de grote politieke en economische vraagstukken van het hedendaagse Europa niet meer opgelost worden binnen de bestaande nationale grenzen.’¹³⁵ Waar normalisering van de betrekkingen gepast was, werd echter gekozen voor een schadevergoedingsbeleid. Hoewel België ook annexatieplannen voor Duits grondgebied heeft gehad, zag het land hier uiteindelijk van af. Dit holde de Nederlandse stellingname internationaal verder uit.

In de tweede fase, ten tijde van de annexaties, bestond al vroeg het besef dat blijvende annexaties voor geen van beide partijen gunstig waren. De uiteindelijke annexaties waren immers veel kleiner dan Nederland had voorgesteld en hadden alleen verkeerstechnisch enige betekenis. Bovendien leverden zij spanningen met het economisch belangrijke West-Duitsland op, wat rationeel gezien onwenselijk was. De Bondsrepubliek wilde dat de geannexeerde gebieden zo snel mogelijk weer Duits werden en poogde de inwoners van Elten en Selfkant met cultuurpolitiek Duits te houden.

Hoewel blijvende annexaties ongunstig waren, kwamen de gebieden Nederland tijdelijk goed van pas als onderpand in de onderhandelingen over schadevergoeding voor de Tweede Wereldoorlog. De derde fase was een breuk, aangezien het de eerste fase was waarin

¹³⁵ HTK, 5 april 1949, p. 1393.

de annexaties voor Nederland duidelijk voordelig waren. In het algemeen zijn de annexaties echter voor geen van beide partijen gunstig geweest, te meer omdat niet kan worden bewezen dat de West-Duitse regering zonder annexaties geen schadevergoeding zou hebben betaald.

Hoewel de annexatie betrekkelijk kleine gebieden betrof, heeft zij voor zowel Nederland als de Bondsrepubliek symbolisch een grote betekenis gehad. De Duitse autoriteiten bestempelden de status van Elten en Selfkant als het grootste probleem in de Nederlands-Duitse betrekkingen. Voor Nederland was de symbolische betekenis van de annexatie eveneens groot, aangezien Elten en Selfkant aanvankelijk als schadevergoeding voor oorlogsleed werden ingenomen. De teruggave van de gebieden in ruil voor een schadevergoeding, zoals besloten in het Algemeen Verdrag, kan dan ook als voorwaarde voor de latere normalisering van de Duits-Nederlandse diplomatie worden beschouwd.

Vervolgonderzoek over de annexaties van Elten en Selfkant zou een meer vergelijkend karakter kunnen hebben. Er zou bijvoorbeeld onderzocht kunnen worden hoe de Nederlandse annexatie zich verhoudt tot andere voorbeelden van annexatie. Ook kan de originaliteit van de Nederlandse plannen onderzocht worden. Nederland had tot 1945 immers een neutraliteitspolitiek gevoerd en zal voorbeelden van het buitenlandbeleid van andere landen hebben gebruikt. Ook zou onderzoek nodig zijn naar de precedentwerking van de Nederlandse annexatie op betrekkingen van de BRD met andere landen, waarbij met name interessant is of er door het Nederlandse voorbeeld meer schadeclaims bij de Bondsrepubliek werden ingediend.

Bibliografie

Literatuur

- Bischofs, Klaus, *Selfkant, Grenzland* (Selfkant, 1974).
- Boterman, Frits, *Duitsland als Nederlands probleem: De Nederlands-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam, 1999).
- Boterman, Frits (red.), *Nederland en Duitsland in het interbellum: Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum, 2003).
- Boterman, Frits en Piet de Rooy, *Op de grens van twee culturen: Nederland en Duitsland in het Fin de Siècle* (Amsterdam, 1999).
- Helmberger, Peter, 'Der Versuch einer Generalvereinbarung: Die Verhandlungen zwischen den Niederlanden und der Bundesrepublik um den Ausgleichsvertrag vom 8. April 1960', *Jahrbuch: Zentrum für Niederlande-Studien* 4 (1993), 71-98.
- Heß, Jürgen C. en Friso Wielenga, 'Die Niederlande und die Wiedervereinigung Deutschlands: Ein Beitrag zur Debatte um die "verpassten Gelegenheiten" im Jahr 1952', *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte* 35:3 (1987), 349-384.
- Lademacher, Horst, *Zwei ungleiche Nachbarn: Wege und Wandlungen der deutsch-niederländischen Beziehungen im 19. und 20. Jahrhundert* (Darmstadt, 1990).
- Müller, Bernd en Friso Wielenga (red.), *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster 1995).
- Terhorst, Tim en Guillaume van Gemert, *Als wir bei Holland kamen...: Elten unter niederländischer Auftragsverwaltung 1949-1963: Macht und Möglichkeiten der Mikroebene* (Geldern, 2008).
- Wielenga, Friso (red.), *Niederländer und Deutsche und die europäische Einigung* (Bonn, 1997).
- Wielenga, Friso, *Van vijand tot bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam, 1999).
- Wielenga, Friso, *De Duitse buur: Visies uit Nederland, België en Denemarken 1945-1995* (Den Haag, 1996).
- Wielenga, Friso, *West-Duitsland: partner uit noodzaak: Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht, 1989).
- Wijchgel, Marijke, 'Wanneer grenzen worden gecorrigeerd: Selfkant en Elten onder Nederlands bestuur 1949 – 1963' (onuitgegeven dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2008).

Wilp, Markus, *Zwei Nachbarn in Europa: Beiträge zum deutsch-niederländischen Verhältnis und zu Studien- und Beschäftigungsmöglichkeiten im grenzüberschreitenden Kontext* (Münster, 2010).

Bronnen

Athmer, J.H., *Het drostambt Elten: Resultaten van een onderzoek ingesteld op verzoek van de landdrost Dr. A. Blaauboer* (Assen, 1950).

Bakker Schut, Frits, *Uitbreiding Nederlands grondgebied gewenst?* (Amsterdam, 1945).

Coebergh, *Het drostambt Tüddern* (Maastricht, 1952).

De accu, *Oostland – ons land: Annexatie of geannexeerd worden* (Amsterdam, 1945).

‘Elten 1’, ANP <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=anp:1949:04:23:40>> [geraadpleegd 9-1-2016].

Gies, Leo, *Elten, Land und Leute: Eine Chronik vergangener Zeiten* (Kleve, 1951).

James, Karel Frederik Otto en Bertus Willem Schaper, *Naar een grooter Nederland: Beschouwingen over het annexatie-vraagstuk na den oorlog* (Amsterdam, 1944).

Reitsma, Catharinus, *Zóó moet Nederland worden: Plan voor annexatie van West-Duitsch territorium* (Rotterdam, 1945).

Handelingen Tweede Kamer, 19 februari 1963.

Handelingen Tweede Kamer, 9 februari 1963.

Handelingen Tweede Kamer, 3 maart 1953.

Handelingen Tweede Kamer, 23 april 1952.

Handelingen Tweede Kamer, 14 april 1949.

Handelingen Tweede Kamer, 20 februari 1963.

‘Verkeersweg ned-duitsland’, ANP <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=anp:1957:07:20:50>> [geraadpleegd 9-1-2016].

Kranten

‘Correctie-Duitsers wrijven in hun handen’, *Leeuwarder Courant* (28 mei 1949), 2.

‘Elten en Tuddern willen eigenlijk bij Nederland blijven’, *De Tijd-Maasbode* (28 oktober 1961), 13.

‘Elten is vriendelijk gestemd tegenover Nederlanders’, *De Gooi- en Eemlander* (26 november 1949), 3.

‘Elten mag geen vijandige gevoelens opwekken’, *De Gelderlander* (10 december 1955), 3.

‘Elten opnieuw in Kreistag Wesel’, *De Gelderlander* (23 oktober 1956), 1.

‘Gemengde gevoelens over verdrag met Duitsland’, *Nieuwsblad van het Noorden* (18 februari 1963), 3.

‘Grenscorrecties onder bedreiging van Kabinetscrisis door de Senaat aanvaard’, *De Gelderlander* (22 april 1949), 1.

‘Grensproblemen tussen Nederland en Duitsland besproken’, *De Gelderlander* (20 juni 1952), 1.

‘Hebben Achterhoek en Lijmers belang bij grenscorrecties?’ *De Nieuwsbode: Streekblad voor den Gelderschen Achterhoek en de Lijmers* (26 juli 1946), 2.

‘Hedenmorgen 6 uur werd op 20 punten de Nederlandse Oostgrens opgeschoven’, *De Gelderlander* (23 april 1949), 1.

‘In het gebied rond Elten was het uitermate rustig’, *De Gelderlander* (25 april 1949), 1.

‘Eltense arbeiders zijn tevreden over de economische situatie’, *De Gelderlander* (31 december 1949), 11.

‘In Tuddern nog grote problemen op gebied van volkshuisvesting’, *Limburgsch Dagblad* (23 mei 1951), 1.

‘Interpellatie over Elten en Tuddern’, *Limburgsch Dagblad* (24 mei 1955), 3.

‘Vordering’, *Het vrije volk* (16 november 1955), 2.

‘Landdrost Blaauboer maakte van Elten en Tudderen een balans op’, *De Gelderlander* (13 december 1950), 1.

‘Onzekerheid in de Zelfkant’, *De Tijd* (11 december 1957), 7.

‘Pro-Duitse stemming in Elten’, *De Tijd* (28 februari 1957), 5.

‘Tuddern en Elten varen wel’, *De Tijd-Maasbode* (18 april 1959), 15.

‘Uitsluitend provisorische voorzieningen mogelijk’, *De Gelderlander* (23 mei 1951), 3.

‘Vandaag wordt Nederland 70 km² groter door twintig kleinere grenscorrecties’, *Limburgsch Dagblad* (23 april 1949), 1.

‘Vrede en welvaart in gevaar als eis door Nederland wordt doorgedreven’, *De Gelderlander* (1 april 1949), 5.

‘Welvarend geworden zal het weer berusten bij “Heim ins Reich”, *Nieuwsblad van het Noorden* (3 september 1959), 9.

‘West-Duitsland vraagt om Elten en Zelfkant’, *Nieuwsblad van het Noorden* (7 juli 1955), 2.

‘Elten telt de dagen’, *De Waarheid* (13 juni 1963), 5.